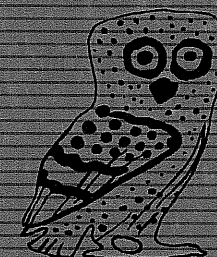

HOLMI

XXIV. évfolyam 10. szám

2012. október

HOLMI

XXIV. évfolyam 10. szám

2012. október

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

AZ OKTÓBERI SZÁM ELÉ

A *Holmi* minden egyes eddigi számában verset, szépprózát, kritikát találni vegyesen – és értekező prózai írásokat. Az utóbbi műfaj kiváló – és nem egyszer régóta várakozó – darabjai azonban olyannyira felhalmozódtak, hogy arra szántuk el magunkat: kivételesen tanulmány-, esszé- és dokumentumszámot adunk ki, abban a reményben, hogy a témák és nézőpontok változatossága kárpótolja az olvasót a műfaji sokszínűség hiányáért.

A szerkesztőség

TARTALOM

- Gárdos Bálint: „A kérdést vitára bocsátva”. Samuel Johnson Shakespeare-értelmezése • 1187
Samuel Johnson: Előszó Shakespeare műveihez (1765) (I) (Gárdos Bálint fordítása) • 1195
Takáts József: Kemény Zsigmond és a rajongás politikai fogalma • 1212
Kucserka Zsófia: Az arc: a jellem tükre (Fiziognómiai szemlélet Kemény Zsigmond „Gyulai Pál” című regényében) • 1219
Sághy Miklós: Tömörkény karikatúrarajzai • 1237

- Filip Sikorski*: Három ismeretlen „Prae”-részlet • 1246
Dénes Iván Zoltán: A legitimitás és a politikai kultúra
mintái • 1259
Boros Gábor: Az elégtelen, ám elengedhetetlen nyelv:
Descartes, Spinoza, Leibniz • 1275
Horkay Hörcher Ferenc: A csiszoltság brit diskurzusának
kezdetei – Shaftesbury és Addison • 1287
Szalai Júlia és Szalai Anna: Szalai Sándor szabálytalan
„Önéletrajz”-a elé • 1299
Szalai Sándor: Önéletrajz • 1305

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címen (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 3500, egy évre 7000 forint, külföldön 50, illetve 100 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az AduPrint Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Gárdos Bálint

„A KÉRDÉST VITÁRA BOCSÁTVA”*

Samuel Johnson Shakespeare-értelmezése

Két ellentmondó értelmezési hagyomány él Samuel Johnsonnak, a XVIII. század talán legnagyobb brit irodalomkritikuskának Shakespeare-elemzéséről: az egyik szerint kivételesen nagyszabású kudarcról van szó – a rugalmatlan neoklasszicista olvasat úgy megy el a vad Erzsébet-kori szellem műve mellett, mintha észre sem venné –,¹ a másik Johnson személyes megnyilvánulásaira koncentrál, a szinte morbid rettenetre, amelynek Cordelia vagy Desdemona halála kapcsán adott hangot, rémületére (még gyerekként) idősebb Hamlet szellemétől, és hogy a MACBETH-ből idézett a halálos ágyán. A kettősség általában is jellemző a Johnson-recepcióra: egyik oldalon az olimposzi magaslatokból (s a hegytetőkre jellemző hűvösséggel, távoliséggel) szóló utolsó nagy klasszicista, a másikon a XVIII. század legizgalmasabb brit excentrikusa: az úzótt lélek, a páratlan vitázó, a *bonmot*-k nagymestere, a poklok mélyeit megjárt neurotikus és a legnehezebb-legjobb barát, akinek a szavait és gesztusait már a korban szinte kényszeres alapossággal jegyezték le az ismerősei, s akinek az életéről (legalábbis miután ismert ember lett) így többet tudunk, mint a XX. századig szinte bárkiéről.²

Amíg Johnson legjelentősebb kritikai teljesítményét, az élete utolsó éveiben írt LIVES OF THE POETS (A KÖLTŐK ÉLETRAJZAI, 1779–1781) címen híressé vált sorozatot az alkalom szülte (egy kiadó munkatársai kérték fel, hogy a szerintük legfontosabb angol költők műveiből készült óriási válogatás kötetéhez írjon előszókat), addig Shakespeare-kiadására Johnson hosszú éveken át készült. Már 1745-ben közzétett egy pamfletet, amelyben a MACBETH példáján keresztül mutatta be az általa követendőnek vélt szerkesztési elveket. Jogi problémák miatt bele sem kezdhetett saját kiadásának előkészítésébe, de ennek ellenére, egyelőre csak saját használatra, glosszáriumot állított össze Shakespeare szóhasználatából, amivel az ismertséget elhozó mű alapját fektette le. 1746-ban kötött szerződést egy kiadói konzorciummal, ezután fogott neki elrettentő munkája, az angol nyelv történeti szótára összeállításának.

Óriási eredmény ez Johnson életében, aki 1737-ben nincstelenül és ismeretlenül érkezett Londonba – háta mögött félbehagyott oxfordi tanulmányaival és sikertelen iskolamesteri ténykedésével –, ahol alkalmi újságírói és más szerény irodalmi munkákból igyekezett eltartani magát. Ezekben az években azonban elismertsége egyre nő: 1749-ben publikálja máig legismertebb költeményét, a Juvenalis 10. szatírját imitáló

* A tanulmány és a fordítás az OTKA által támogatott, 79197-es számú, Az ANGOL RENESZÁNSZ DRÁMA KRITIKAI-TÖRTÉNETE című kutatás keretében készült. – G. B.

¹ Ez volt a véleménye a XX. század egyik legnagyobb befolyású brit kritikuskának, F. R. Leavisnek. L. JOHNSON AND AUGUSTANISM. = THE COMMON PURSUIT. Harmondsworth: Penguin Books, 1962 [1952]. 97–115.

² Mindenekelőtt persze James Boswell 1791-ben megjelent parádés Johnson-életrajzából. Kritikatörténeti kuriózum, hogy sokáig igen élesen elkülönült, sőt szembeállíthatónak tűnt a Boswell-féle és a szerző saját írásából kirajzolódó Johnson-kép. L. erről: Bertrand H. Bronson: THE DOUBLE TRADITION OF DR. JOHNSON. = James L. Clifford (szerk.): EIGHTEENTH-CENTURY ENGLISH LITERATURE: MODERN ESSAYS IN CRITICISM. New York: Oxford University Press, 1959. 285–299. Walter Jackson Bate tett valószínűleg a legtöbbet egy a két tradíciót egyesítő Johnson-értelmezés megalapozásáért: L. tőle: THE ACHIEVEMENT OF SAMUEL JOHNSON. New York: Oxford University Press, 1955. SAMUEL JOHNSON. New York és London: Harcourt Brace Jovanovich, 1975.

Hivatkozott irodalom

- Accetto, 2004 = Accetto, Torquato: A TISZTES SZÍNLELESRŐL. In: Vigh, 2004. 355–380.
 Bacsó, 2012 = Bacsó Béla: ŐN-ARC-KÉP. SZEMPONTOK A PORTRÉHOZ. Kijarat Kiadó, 2012.
 Bahtyin, 2004 = Bahtyin, Mihail: A SZERZŐ ÉS A HŐS. Gond-Cura Alapítvány, 2004.
 Békés, 2011 = Békés Enikő: A VERS MINT A PORTRÉ TÜKRE. In: *Helikon*, 2011/1–2. 201–210.
 Bence, 2007 = Bence Erika: BÁTHORI [sic!] ZSIGMOND ARCKÉPE. (FESTMÉNY ÉS ESSZÉ KEMÉNY ZSIGMOND GYULAI PÁL CÍMŰ REGÉNYÉBEN. In: *Híd*, 2007/5. 67–73.
 Bene, 1999 = Bene Sándor: THEATRUM POLITICUM. NYILVÁNOSSÁG, KÖZVÉLEMÉNY ÉS IRODALOM A KORA ÚJKORBAN. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999.
 Courtine–Haroche, 2007 = Courtine, Jean-Jacques–Haroche, Claudine: HISTOIRE DU VISAGE. EXPRIMER ET TAIRE SES ÉMOTIONS (XVIIÉ-DÉBUT XIXE SIÈCLE). Payot & Rivages, Paris, 2007.
 David, 1986 = David, Rosalie A.: AZ EGYIPTOMI BIRODALMAK. *Helikon*, 1986.
 Della Porta, 2006 = Della Porta, Giovan Battista: AZ EMBER FIZIOGNÓMIÁJÁRÓL. In: Vigh, 2006. 2. 165–230.
 Goethe, 1963 = Goethe, Johann Wolfgang von: WILHELM MEISTER TANULÓÉVEL. Európa, 1963.
 Halliwell, 2002 = Halliwell, Stephen: CSELEKMÉNY ÉS JELLEM. In: *Helikon*, 2002/1–2. 56–82.
 Hites, 2004 = Hites Sándor: A MÚLTNAK KÜTJA, Ulpius-ház, 2004.
 Kemény, 1967 = Kemény Zsigmond: GYULAI PÁL. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967. 1–2. kötet.
 Kemény, 1996 = Kemény Zsigmond: FÉRJ ÉS NŐ. KÖDKÉPEK A KEDÉLY LÁTHATÁRÁN. Unikornis, 1996.
 Kemény, 1997 = Kemény Zsigmond: A SZÍV ÖRVÉNYEI. In: uő: KISREGÉNYEK ÉS ELBESZÉLÉSEK. S. a. r. Bényei Péter. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997.
 Laczházi, 2009 = Laczházi Gyula: HŐSI SZENVEDÉLYEK. A HEROIZMUS ÉS A SZENVEDÉLYEK MEGJELÉNÉSE A XVII. SZÁZADI MAGYAR EPIKUS KÖLTÉSZETBEN. ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszék, 2009.
 Leonardo, 1967 = Leonardo da Vinci: A FESTÉSZETRŐL. Corvina, 1967.
 Nancy, 2010 = Nancy, Jean-Luc: A PORTRÉ TEKINTETE. Műcsarnok-könyvek elmegyakorlat 6., Műcsarnok, 2010.
 Szegedy-Maszák, 2007 = Szegedy-Maszák Mihály: KEMÉNY ZSIGMOND. Kalligram, Pozsony, 2007.
 Taylor, 1989 = Taylor, Charles: SOURCES OF THE SELF: THE MAKING OF THE MODERN IDENTITY. Cambridge University Press, Cambridge, 1989.
 Tytler, 1982 = Tytler, Graeme: PHYSIOGNOMY IN THE EUROPEAN NOVEL. FACES AND FORTUNES. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1982.
 Vigh, 2004 = Vigh Éva (szerk.): AZ UDVARI ÉLET MŰVÉSZETE ITÁLIÁBAN. Szöveggyűjtemény. Balassi Kiadó, 2004.
 Vigh, 2006. 1. = Vigh Éva: „TERMÉSZETED AZ ARCODON”, 1. kötet. FIZIOGNÓMIA ÉS JELLEMÁBRÁZOLÁS AZ OLASZ IRODALOMBAN. JATEPress, Szeged, 2006.
 Vigh, 2006. 2. = Vigh Éva (szerk.): „TERMÉSZETED AZ ARCODON”, 2. kötet. A FIZIOGNÓMIA TÖRTÉNETE AZ ÓKORTÓL A XVII. SZÁZADIG. Szöveggyűjtemény. JATEPress, Szeged, 2006.

Sághy Miklós

TÖMÖRKÉNY KARIKATÚRARAJZAI*

Tömörkény István „Szegedi parasztok és egyéb urak” című kötetéről

Ötvös Péternek és Szilasi Lászlónak

„SZIRTES ÁDÁM (Hofi Géza alakításában): *Eccő
 vót nekem egy kocsisom. Aszonta, bakfitty.*
 HOFI GÉZA: *Aszonta, hogy bakfitty?*
 SZIRTES: *Most mondom, hogy aszonta, hogy bakfitty!*
Hát, ráemltem a karót.
 HOFI: *Mert azt mondta, hogy bakfitty? Azért?*
 SZIRTES: *Azé!*
 HOFI: *Aztán: ráemelte?*
 SZIRTES: *Rá!*
 HOFI: *Mi lett vele?*
 SZIRTES: *Alatta maradt.*
 HOFI: *Húú!*
 SZIRTES: *Nekem többé senki ne merészelje mondani,
 hogy bakfitty! Mer ráemelem a karót!*”
 (Hofi Géza: RÓZSA SÁNDOR-PARÓDIA [1971])

A megszólalás pozicionálása¹

Amennyiben a dekonferenciák (néhai) szelleméhez híven szeretnék a SZEGEDI PARASZTOK ÉS EGYÉB URAK (1893) című Tömörkény István-kötetre tekinteni, akkor elsősorban a benne található szövegek nyelviségére és retorikai működésmódjára kellene figyelemmel lennem; mégpedig azért, hogy az alkotások nyelvének *destruktív* erejére rámutatva kérdőjelezzem meg a korábbi (vakfoltokat tartalmazó) szövegértéseket, és azok „romjaiból” *konstruáljam* meg a saját interpretációm. Előrebocsátom, nem áll szándékomban egy ilyen értelmezést létrehozni, sőt mi több, elhatároztam, hogy szakítani fogok a szövegalakzatokat egymás ellen kijátszó dekonstruktív elemzési gyakorlattal, és ehelyett engedni fogok a világszerű olvasat csábításának – már ha egyáltalán ilyen olvasatra serkentenek a szövegek –, és hagyom, hogy Tömörkény Istvánt inkább tekintsem a Szeged környéki tanyavilág (hús-vér) etnográfusának, mint *puszta* szerzői névnek.² Nem akartam ugyanis egy (többször) lezárt és eltemetett – néhai életében persze *roppant* virulens – irodalmi mozgalom Don Quijotéja lenni; és egyáltalán, a rutinná váló értelmezési eljárások szűkítik a befogadás horizontját, és oly vakká tehetik az interpretálót,

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ A szöveg előadás-változata a TÖMÖRKÉNY ÉS EGYÉB URAK című XIII. DEKONFERENCIÁN hangzott el Szegeden 2011 áprilisában.² Vö. DEKONFERENCIA IV. A SZERZŐ NEVE. Szerk. Fogarasi György, Odorics Ferenc. Ictus–JATE Irodalomelméleti Csoport, Szeged, 1998.

mint azokat az értelmezőket, akiket dekonstruktív nézőpontjából éppen rövidlátásuk okán bőszen kritizál. Ez volt tehát a kiindulópontom, amikor a nevezett szövegek olvasásához hozzáálltam. És hát, mit mondjak, kellően zavarba jöttem, amikor a SZEGEDI PARASZTOK ÉS EGYÉB URAK-kötet írásain fogást keresve megint csak a nyelvig jutottam. Mert kár volna tagadni, hogy a legnagyobb olvasói örömet számomra az a sajátos humor jelentette, mellyel a szegedi parasztokat, a Szegedről idegenbe vezényelt katonákat és az egyéb városi urakat színre viszi a narrátor. Ennek forrását keresve pedig megint csak a nyelv retorikai működésének terepén találtam magam.

Mely nyelvi működésekről beszélek?

Furcsa szóhasználat

Először is feltűnt, hogy számos szót nem értek, vagy legalábbis nem úgy értettem eddig, amiképpen azt a Tömörkény-szövegek kontextusa ezúttal felkínálja vagy sugallja nekem, és ezek a félreértések, nevezzük most így, nagyon is mulatságosak. Gondolok itt például a *folytonossághiány* kifejezésre, mely juhász és csikós ember, valamint egy „pusztázó” és egy „önérzetes eb” között fennállhat. Vagy a „taktikus manőver” szó szerkezetre, amely valójában egy bogár kivégzését jelenti. Ez az esemény pedig úgy folyik le, hogy csizmás lábát a csárdában unatkozó ember először felemeli, majd a kis állatra „ráereszti”. De számtalan további olyan lexémát lehetne említeni a „pipakészségtől” kezdve az „elkászolítja”, a „meggondolkozik”, a „fékomteremtette”, a „parasztikus”, az „álorcáskodik”, az „eberlasztling” stb. szavakon keresztül egészen az „italnemű készség” kifejezésig, mely a XXI. századi olvasás horizontjából „fennakadást” eredményezhet az értelemadásban. A kérdés mármost az, hogy ezek a látszólagos furcsaságok, szakszerűbben: jelentéskimozdítások ugyanígy hatottak-e a XIX. század végének olvasói számára, mint manapság, vagy sem. Másképpen fogalmazva úgy is feltehető a kérdés: hová köthetők ezek a jelentésferdítések? A narrátor szóalkotó tevékenységében lokalizálhatók inkább, vagy csupán a korabeli, paraszti szóhasználat egyszerű alkalmazása eredményezi ezt a komikus hatást? Nem kétséges, ennek a kérdésnek az eldöntése olyan nyelvtörténeti és dialektológiai kutakodást igényelne, melyre itt semmiképpen nem vállalkoznék.³ Az viszont a korabeli irodalmi nyelvhasználatról történő összevetésből kitűnik, hogy messze nem látszik a mai és a XIX. század végi nyelvhasználat közt oly nagy a távolság, mint amilyenre Tömörkény szóban forgó kötetében (implicit) utalás történik. Móricz Zsigmond századfordulós novelláiban például az élőnyelvi fordulatok beemelése nem válik oly módon az elidegenítés és ezzel egyidejűleg a humor forrásává, mint amiképpen az Tömörkény szóban forgó munkájában megfigyelhető. Egyszóval a nyelvi jelentések kibillentése, kimozdítása inkább tetszik tudatos retorikai döntésnek, mint a kötet megjelenése óta eltelt idő nyelvalkító munkájának. Nem gondolom például, hogy Jegenye András azért mondja azt a bicskaszaküzletben, hogy leül a *paraplére*, mert a kanapé helyett a tanyasi világban a *paraplé*, azaz *esernyő* szót használják. A humor forrása itt éppen az, hogy nem gyakorlott az idegen szavak használatában, noha éppen ezek bevetésével szeretné lenyűgözni a városi iparosembereket, és így érdemelni ki némi tiszteletet. Nyilván: hiába. Az ilyen (szó)jelentéselmozdításra alapuló komikumról egyébként maga Tömör-

³ Érdekes, hogy első értelmezőinek egyike, Ignótus 1893-ban, a kötet megjelenésének évében a „parasztikus” kifejezést például már sajátosan tömörkényinek minősíti, vagyis „idegenül hat” a kortárs „fűl” számára is. (Ignótus: „SZEGEDI PARASZTOK ÉS EGYÉB URAK”. = EMLÉKKÖNYV TÖMÖRKÉNY ISTVÁN SZÜLETÉSÉNEK CENTENÁRIUMÁRA. Szerk. Kovács Sándor Iván, Péter László. Szeged város és Csongrád megye kiadványa, Szeged, 1966. 69.)

kény ekképpen ír A SZÁRNYÉKEMBER című novellájában: „A pusztaság és az ő emberei oly kiismerhetetlenek. Az eszik oly másképp jár, fogalmaik a dolgokról oly mások, hogy sohasem tudni, hogy igazságaikban nincsen-e tréfa, s tréfát nem az igazság kedvéért mondanak-e.”⁴ Ez a megállapítás akár a SZEGEDI PARASZTOK ÉS EGYÉB URAK című kötetre is alkalmazható, hiszen annak szövegeiben szintén a hétköznapi élet eltérő használataival találkozunk az amúgy ismert fogalmakkal. És amiképpen Tömörkényen a pusztai embereket hallva tanácsstalanság lesz úrrá, úgy mi sem tudjuk eldönteni: a fogalmi jelentések a tréfa kedvéért mozdíthatnak el szokott helyükről vagy csupán az „igazabb” parasztábrázolás okán; mely ugyanakkor éppen az ő tréfás, csavaros észjárásukat hivatott megjeleníteni.

A szóban forgó retorikai eljárásmodnak példaértékű novellája a kötetben a TEMETÉS című szöveg, mely explikált leírását adja a katonanyelv sajátos és szándékos ferdítéseinek. Ennek következtében ugyanis a *rizs rajzzá*, a *pipa kanállá*, a *katonaság vendéggé*, a *huszár kocssá* változik; illetve a temetés hivatalos, katonai vezényszavai a rizs teátrális megsemmisítésére és a Lim folyóba öntésére alkalmazódnak. „Valóságos külön nyelv ez – állítja a narrátor nem kevés malíciával –, amelyre külön lingvistákat küldhetne ki az akadémia. Van olyan közel hozzánk ez is, mint az osztyákok és az egyéb kutyaorrú népek.” (167.)⁵ Látható, nemcsak a „parasztikus” témájú, hanem a katonákat és a városi embereket ábrázoló novellákat is jellemzi a fogalmi rubrikákat szándékosan és nem utolsósorban a humor céljából felcserélő nyelvhasználat. A regiszterek szembeötlő egymásba csúsztatása, a bevett szójelentések minduntalan kimozdítása fontos tulajdonsága tehát a kötetben található szövegek retorikai működésének. E működésmodnak fontos összetevője ugyanakkor az a bizonytalansági tényező, mely abból fakad, hogy képtelenség eldönteni, a humoros fogalomkimozdítások nyelvtörténeti változásokra, szocio- vagy dialektusbeli eltérésekre avagy éppenséggel szándékos, narrátori jelentéseltolásokra vezethetők-e vissza. Még egyszerűbben fogalmazva arról van szó, hogy olvasóként nem tudjuk eldönteni, Jegenye András direkt mond-e paraplét a kanapé helyett, mégpedig azért, hogy vicceljen, vagy azért keveri össze a szavakat, mert *tényleg* ennyire tájékozatlan az idegen szavak világában.

Különös magyarázati logika

A szójelentés-eltolások mellett igencsak szembeötlő még a kötetben az a különös magyarázati logika, mellyel a narrátor szereplőinek viselkedését, tetteit és szokásait magyarázza. Különös ez az okot adási logika, mert bevezető nyelvi fordulatai, mint például a „tudvalévő”, „úgyis tudják”, „annyi ez”, „nyilvánvaló jele annak”, „az úgy megy, hogy” stb., azt a várakozást keltik az olvasóban, hogy ezt követően majd a dolgok értelmes magyarázatára számíthat. Ám ebbéli várakozásában csalatkoznia kell, derül ki a körülményesen felvezetett (legtöbbször okhatározói) mellékmondatból. Olyan magyarázatok következnek ugyanis ezután, melyekből megtudhatjuk például: a falnak háttal ülés jelentős haszna a kocsmában, „hogy hátulról nem vághatnak az ember fejéhez semmit” (11.). Vagy hogy a sipkalevétel nyilvánvaló jele annak, ha valaki enni akar. Illetve arról is értesülhetünk még: „az idejében alkalmazott káromkodás sok mindenféle kötelezettség alól felmenti az embert” (24.); továbbá: mozogni kell a megvételre kiszemelt subában, hogy az ellenállási képességét ki lehessen tapasztalni; szemüveg nélkül pedig, „nem tökéletes az olyan ember,

⁴ Tömörkény István: A SZÁRNYÉKEMBER. = Uő: KINYÍLT AZ IDŐ. Szépirodalmi, 1971. 26.

⁵ Az idézetek oldalszámait az alábbi kiadás alapján jelölöm: Tömörkény István: SZEGEDI PARASZTOK ÉS EGYÉB URAK. Bába Kiadó, Szeged, 1893.

aki tudományos könyvekkel foglalkozik” (75.); valamint reggel meg kell inni egy pálinkát, „hogy az ember tisztességes színben lássa a világot” (212.). Nem utolsósorban pedig kanapén ültünkben érdemes helyet változtatni, nehogy annak „csak az egyik oldala romoljék” (49.). És a sort még hosszan lehetne folytatni. Teljesen banális magyarázatai a megfigyelt dolgoknak, melyek ugyanakkor mintha mégiscsak a „parasztikus” gondolkodás egyszerűségét imitálnák. *Imitálnák*, vagyis eltülozzák és így kifigurázzák annak praktikumra fókuszáló, vagy ha tetszik, a hétköznapi sikeres túlélésére redukált működés módját. A legkülönösebb azonban mégiscsak az, hogy eme magyarázatok nagy többsége a narrátor hangjához köthető, illetve más esetben ő tulajdonítja ezeket a gondolatokat a parasztembereknek. Más szóval: akképpen teszi történeteinek szereplőit nevetségessé az elbeszélő, hogy saját szavait, gondolataikat torzíva aggatja (vissza) rájuk.

Nicsak, ki beszél?

Fontos forrása még a tömörkényi humornak a narrátor és az ábrázolt karakterek nyelvi regisztereinek egymásba csúsztatása, melyre számtalan példát találhatunk a kötet szövegeiben. Ennek leggyakoribb esete, amikor ugyanazokat a „különös” szavakat használja az elbeszélő és a dialógban részt vevő karakter közvetlenül egymás mellett, mégpedig úgy, hogy a történet szereplője kimond egy szót, majd a narrátor (újra)kontextualizálva és így ironikus felhangokkal ellátva) rögtön megismétli azt. Az ALKU című novellában például azt mondja Kék Márton csizmakereskedő dicsekvőleg a sátrára mutatva: „Tessék megdeputálni.” Mire a narrátor ugyanazzal a szóval írja le Halbör Förgeteg János és sógorának cselekvését: „Deputálják.” Vagy a KÖDBEN című novellában az öreg fiskális így kiált fel Náncsinak, aki kizárta saját hajlékából: „Én, én vagyok, Náncsi. Csak siessen, mert az ördögbe, az ember már nem mai gyerek.” Majd a narrátor a szavait kissé kiforgatva így írja le az odakint fagyoskodó fiskalist: „És nagy posztóczipőiben toporog, tapossa a havat a nem mai gyerek.” (241.) Azaz egyből az öregemberre vonatkoztatja az általa nem szó szerinti értelemben használt kifejezést. Mindazonáltal a kötetben az a szövegjelenség sem ritka, amikor a „furcsa” tanyasi nyelvhasználatot olyan elbeszélői kommentár követi, amely az elhangzott megnyilatkozást torzító fénytörésben mutatja. Azáltal, hogy „túlértelmezi” az amúgy is „bizonytalan lábakon álló” kifejezést, a narrátor az ábrázolt (parasztikus) nyelvhasználati mód komikumát hangsúlyozza. A BICKAVÁSÁRLÁS című szövegben például Jegenye András ekképpen szólítja fel a bicskaárust, hogy késeit alaposabb deputáció érdekében a falról a pultra helyezze: „Adja hát le őket ide elébem – mondá mérgesen. – Azt akarja, hogy úgy nézzem, mint a kutya a sasmadárt a kútágason?” Majd a narrátor Jegenye szavait kifigurázva az alábbi módon írja le a mérges felszólításnak eleget tevő bolti segéd cselekedetét: „Sietve tevődik elég az allegorikus hasonlítás fűszerezett kívánságnak.” (50.) Az ilyen típusú példák explicite azt bizonyíthatják, hogy nem szándéka az elbeszélőnek a „parasztikus” szavak, szóhasználatok és ezzel egyidejűleg gondolkodásmódok pontos rekonstruálása.⁶ Sőt, a példák tanúsága szerint mintha éppen azok ironikus rekontextualizálására tenne minduntalan kísérletet, ami felébredt bennünk

⁶ Németh G. Béla a hangnemek illetén keverését Tömörkény István sajátos elbeszélésmódjának tekinti. Ahogy ő fogalmaz: „a mozzanatról mozzanatra haladó pontos leírás, az elbeszélő és a cselekvő közti azonosságnak és különbségnek oszcilláló, megszüntetve megtartása, s a cselekvést lépésről lépésre követő beszédnek így keletkező mulatságos kettős logikája, s ami e kettős logika mögött áll, az már egészen Tömörkényé”. (Saját kiemelés – S. M.) (Az ÉLET PROFÁN LITURGIÁJA [TÖMÖRKÉNY ISTVÁN]. = HAJNALI SÓTÉTBEN – IN MEMORIAM TÖMÖRKÉNY ISTVÁN. Szerk. Lengyel András. Nap Kiadó, 2005. 316.)

azt a gyanút, hogy itt nem etnográfusi megközelítésről van szó – amiképpen ezt a jelzőt gyakran emlegetik az irodalomtörténészek Tömörkénnyel kapcsolatban –, hanem sokkal inkább a megfigyelések humoros végeredményű kiforgatásáról és eltúlozásáról.

A hasonlító alakzatok túlzásai

Az ábrázolás során alkalmazott torzításokra számtalan példát találhatunk a novellák metaforáiban és hasonlító alakzataiban is. Ha például a történetek valamelyik szereplője netalántán elgondolkozik valamin, akkor azt a személyt máris filozófusként jellemzi az elbeszélő. Így jár történetesen Fehér István úr is AZ ERDŐSI ÁLLOMÁSRÓL című novellában, aki oly nagy bölcselő volt, hogy „mindenben az okot kereste. Mikor még nem volt a vasútnál, hanem egy tűzészred egyenruháját hordta, annyira kereste a szegény vormeisternen az okot, hogy miért robbant szét a gyakorlótéren idő előtt egy sraphnel, hogy a szegény katona belehalt ebbe a nagy logikus keresésbe egy csomó vert sebbel a testén” (303.). Hasonló, aránytalanságokra építő logikát figyelhetünk meg továbbá azokban a metaforákban és hasonlatokban, melyek a fül mögé betűzött ceruzát „dárdának” nevezik, a serénykedő vasúti alkalmazottat „gőzgépnek”, ellenlábását, Thort „acél hajítógépnek”, az öröm hangjait „apacs győzelmi kiáltásnak”, egy hóember lerombolását „országos szenvedélyek megmutatkozásának”, egy rovar eltiprását „taktikus manővernek” és a kutyák visszazavarását a portára egyszerűen „gránátos attaknak”. A példák sora még hosszasan folytatható lenne, melyek mindegyike a hasonlító és a hasonlított méretbeli össze nem illésére épít, és így eredményezi azt a – Németh G. Béla szavával – „kegyetlen humort”, mely az ábrázolt embereket elrajzolt, részleteikben karikatúra módjára felnagyított vagy éppen összezsugorított portrékban adja vissza.⁷

Összességében tehát úgy vélem, a SZEGEDI PARASZTOK ÉS EGYÉB URAK című kötet szövegeit át- meg átjárja az a maró humor, mely a metaforák, a hasonlatok, a szóhasználat szintjein, valamint az elbeszélő és a karakter regisztereinek egymásba csúsztatásakor figyelhető meg. A szóban forgó könyv majdnem mindegyik írását jellemző humor, irónia tehát a novellák nyelvi, retorikai működésének formáiban érhető tetten. Ennek a következtetésnek a jelentősége akkor válhat különösen érdekessé, ha számításba vesszük a Tömörkény-recepció néhány markáns jellegzetességét.

Tömörkény néprajzisége

Először is – mint ahogy már korábban is utaltam erre – nagyon gyakran nevezik Tömörkény novelláit *etnográfikus* jellegűnek, *etnográfiai* hitelűnek, magát az író pedig „*etnográfus tudósnak*”. A néprajziség fogalmát alkalmazók közt találjuk Móricz Zsigmondot, Keresztury Dezsőt, Schöpflin Aladárt, Sík Sándort, Bori Imrét, Péter Lászlót, hogy csak a legismertebbeket említssem. Nyilván az ebbéli véleményeket nem kizárólag a művek „népi”, „tanyasi” tematikája ihletheti, hanem az az életrajzi tény is, miszerint Tömörkény István 1899-től a szegedi könyvtár-múzeum munkatársa volt, és valóban végzett etnográfiai kutatásokat, melyeket különböző szaklapokban publikált. Mindazonáltal Tömör-

⁷ Vö. „fanyarabb, szinte azt mondhatnánk, kegyetlenebb humor kevés akad irodalmunkban, legalábbis ami nagy novelláit illeti”. Németh G. Béla: i. m. 325. A karakterek humoros megjelenítésének körébe sorolhatók még az olyan elbeszélői megoldások is, mint például a *túlzó* rendszerességgel alkalmazott, félénkségre utaló „bátor-kodom” kifejezés Mihálynak, a KÖDBEN című novella asztalosmesterének a megnyilatkozásaiban. A narrátor ugyanis ezzel egy időben nem mulaszt el tájékoztatni bennünket arról, hogy Mihálynak egy kis duhaj bátor-sáért egyáltalán nem kell a szomszédba mennie; nagyon is megvan neki a magához való esze és tervei végrehajtásához az elegendő, alkohol hatására meg kifejezetten túlsorduló kurázsija.

kény első kötetében még nyomát is alig leljük annak a beszédmódnak, melyet elemzői tudományosként, tárgyilagossággal, konkrétan, sőt időnként naturalistaként jellemeznek, és amely Móricz szerint tartalmát tekintve egyenesen „versenyez” egy néprajzi múzeummal.⁸ Avagy Keresztury szavaival: Tömörkényt „a valóság élményszerű megismerése s lehetőleg hű, már-már tudományosan pontos, részletes és tárgyilagossággal ismertetése” jellemzi.⁹ Szóban forgó első kötetének szövegeivel kapcsolatban azonban éppen az a helyzet – amiképpen erre fentebb igyekeztem rámutatni –, hogy ábrázolásai humoros hatást eredményező retorikai torzításokon mennek keresztül, vagy még pontosabban fogalmazva: azok segítségével válnak egyáltalán láthatóvá a nevezetes szegedi parasztok és az egyéb urak. Vagyis: sokkal inkább elnagyolt, elrajzolt és torzító ebben a kötetben a tömörkényi ábrázolásmód, mint valóság és tényszerű. Ráadásul a kifigurázott magyarázó logika, mely a várakozás felkeltése után minduntalan valami bagatell vagy abszurd dolgot hoz a tudomásunkra, sokkal inkább gúnyt űz a tudományos gondolkodásból, logikából – mely egy etnográfiai ihletettséggű szöveggel kapcsolatban valóban jogos elvárás lehetne –, mint ténylegesen megvalósítja. Vagyis: részben éppen azt karikírozza a novellák nyelve, amiben őt (későbbi munkái alapján legalábbis) nagyra tartják, jelesül az etnográfiai leírást. A paraszti gondolkodásmód és logika végtelen leegyszerűsítése sokkal inkább mulatságos, mint tényszerű hatást kelt. A karakterek akkora subákban járnak, hogy e ruhadarabokban még az ajtón is oldalazva kell bemenni, és „szíjj ostorral” vágnak végig azon, akitől tájékoztatást remélnék a bicskabolt hollétének vonatkozásában. Nem hiszem, hogy a szegedi parasztok etnográfiai értelemben legalábbis úgy festenek és viselkednek, mint Tömörkény történeteiben. Sokkal inkább arról van szó, hogy a pontos leírást, a tényszerűség látszatát minduntalan felülírja a túlzásokra és torzításokra építő retorikus ábrázolásmód. Még a legtényszerűbbnek és a legdrámaibbnak ható, MEGÖLTEK EGY LEGÉNYT című novelláját is át- meg átszővi a maró gúny, mellyel a kevés beszédű, ám annál sebesebb kezű szereplőket jellemzi. Nem nagyon találunk még egy olyan szöveget a kötetben, melyben annyi „értelmezői” kommentárt fűzne a leírt eseményekhez az elbeszélő, mint a gyilkos juhászok történetében. Figyelmeztet például, hogy ne merüljön fel bennünk kétség Bételeki Mihály tiszta észjárására nézve, hiszen nem hallucinálja ő a kocsmát, hanem az tényleg ott van valahol a távoli sötétben. Illetve: hogy a borsapka előre-hátra tologatása a köszönést, a „...ten” a közönséges magyar beszédben az *adjon istent* jelenti. A sötét kuckóból szálló pipafüst jelzi Gál uram élő voltát, az elhajított kancsó pedig rokoni szeretettel találkozik a másikkal, egyszóval ököztünk nincs harag. S midőn a dudát kiszúrja egy bicska, az annyit mond csupán szomorúan, hogy: „ssutty”. És máris lendül a juhászok kezében a gyilkos kampósbot. Ennél azért még Móricz szintén szófukar barbárjainak is több kellett az emberöléshez (egészen pontosan: 300 birka). Gál uram, a kocsmáros pedig mindennek tetejébe a legkevésbé sem akad fenn az ölés dolgon, mintha mindennap agyonütnének nála valakit. Nyilván *etnográfiai* értelemben messze nem ez a helyzet. Hanem retorikailag van úgy eltúlozva a dolog, egészen pontosan: az ábrázolás, hogy így hasson.

⁸ Móricz Zsigmond: A MAGYAR EMBŐR LEGJOBB BARÁTJA. = HAJNALI SÖTÉTBEN, 189. Az írások „múzeumi értékéről” beszél Péter László is TÖMÖRKÉNY VILÁGA című tanulmánykötetében. (Lord Kiadó, 1997. 108.)

⁹ Keresztury Dezső: EGY NÉPIES KISMESTER. = EMLÉKKÖNYV TÖMÖRKÉNY ISTVÁN SZÜLETÉSÉNEK CENTENÁRIUMÁRA, 288.

A rajz metafora

Tömörkény István műveinek elemzésekor alig akad olyan irodalomtörténész, aki ne mulasztaná el megemlíteni, hogy a nevezett írók valójában olyanok, mint a *rajzok*. Ebben a vonatkozásban meghatározó szövegnek számít Ignótus korabeli könyvkritikája, melyben a SZEGEDI PARASZTOK ÉS EGYÉB URAK című kötet novelláit így minősíti: „nem történetek az ő paraszt novellái, hanem rajzok”. (Kiemelés tőlem – S. M.)¹⁰ Ez az állítás lényegében megalapozza azt a befogadástörténeti horizontot, melynek alapmetaforájává válik a Tömörkény-novellák rajzként jellemzése.¹¹ Schöpflin Aladár szerint például Tömörkény nem is akármilyen „képzőművész”, hanem „realisztikus rajzoló volt”, aki inkább „toll- vagy ceruzarajzokat adott, mint festményeket”, és „az apró részletezés volt az igazi *terrénuma*”, sőt, azt is külön kiemeli, hogy az ő rajzai pontosak, tényszerűek, és éppen ezért soha nem mennek át „a karikatúra legenyhébb módjába sem”.¹² A fentebb vázolt humoros túlzásokra és torzításokra alapozó retorikai működésmód meglátásom szerint éppen hogy ellentmond ennek a schöpflini nézetnek, és ha egyáltalán rajzokról beszélhetünk Tömörkény kapcsán, akkor csakis *karikatúrarajzokról* és korántsem etnográfiai albumokba készült „hiteles reprezentációkról”. Legalábbis a SZEGEDI PARASZTOK ÉS EGYÉB URAK című kötet alapján én inkább ezt a rajzmetafora-értelmezést látom indokoltnak.

A rajz és a történet

Fontos még rámutatni, hogy a recepcióban a *rajz* metaforának van egy másik lényeges funkciója is. A szóban forgó képzőművészeti forma, a ceruza- vagy tusrajz ugyanis az elemzésekben a történet, a történetszerűség ellenpontjaként határozódik meg. Sík Sándor például az alábbiakat írja Tömörkényről: nem igazi novellista, mert „nem törődik a cselekménnyel, hanem csak rajzot, alakokat, képeket, jeleneteket fest”.¹³ Hasonló gondolatokat olvashatunk Bori Imre tollából: a „cselekmény maga már nem nagyon fordulatos: ott marad az úgynevezett rajz és a novellaforma között félúton”.¹⁴ Vagy még sarkosabb véleményt fogalmaz meg Tömörkény monográfusa, Kispéter András, amikor azt írja: „Tömörkénynek nem a mesélés, az elbeszélés az erős oldala, hanem a leírás, a rajzolás”.¹⁵ És az idevonatkozó példák száma még hosszan szaporítható lenne, melyek mind azt igazolják, hogy azért tekinthető inkább rajznak egy Tömörkény-novella, mert olyan, mint egy *állókép*, amiből hiányzik a fordulatos történet. Valóban, ha a SZEGEDI PARASZTOK ÉS EGYÉB URAK című kötet szövegeire tekintünk, akkor alapvetően igazoltnak látszik ez a metaforikus állítás. Ebben

¹⁰ Ignótus: „SZEGEDI PARASZTOK ÉS EGYÉB URAK”, 70.

¹¹ Érdekes megfigyelni, hogy a „rajz” metafora dominanciája mellett többen a fotográfiához hasonlítják a Tömörkény-novellákat. (Vö. „művei a fotográfiára emlékeztetnek”. Bori Imre: A NÉPELET NATURALISTÁJA: TÖMÖRKÉNY ISTVÁN. = HAJNALI SÖTÉTBEN, 332. „Parasztlainak minden vezületét lefényképezte.” Péter László: TÖMÖRKÉNY VILÁGA, 111.) Az utóbbi alakzat lényegében ugyanazt fejezi ki, mint a korábbi, hiszen a fotográfia rögzített, kimerevített pillanata utalhat a novellák „történetellenességére”; valamint ez a hasonlítás a novellák „etnografikus pontosságát” is jobban hangsúlyozza, mégpedig azért, mert a fotográfia objektívebb, mint az alkotói tudaton „átszűr” rajz. Mindazonáltal joggal gyanítható, hogy a szóban forgó, befogadás-történetbeli metaforikus eltolódás nem független attól, hogy a technika fejlődésével a hiteles (néprajzi) reprezentáció médiumává a rajz helyett egyre inkább a fotográfia válik.

¹² Schöpflin Aladár: A NÉPKUTATÓ IRODALOM ÖSE. = EMLÉKKÖNYV TÖMÖRKÉNY ISTVÁN SZÜLETÉSÉNEK CENTENÁRIUMÁRA, 284.

¹³ Sík Sándor: „MAGYAR TÁJ, MAGYAR ECSETTEL”. = EMLÉKKÖNYV..., 280.

¹⁴ Bori Imre: A NÉPELET NATURALISTÁJA: TÖMÖRKÉNY ISTVÁN, 330.

¹⁵ Kispéter András: TÖMÖRKÉNY ISTVÁN. Akadémiai Kiadó, 1964. 36.

a vonatkozásban tipikus novelláknak tekinthetők a TEREFERE A CSÁRDÁBAN, melyben a legnagyobb esemény egy bogár „taktikus” eltiprása, vagy éppen a TANYÁK A HÓ ALATT, ahol esemény is alig akad, inkább a leírás és a tájfestés dominál. Az előbbiben szinte nincs is másról szó, mint hogy ezek ketten, név szerint Zavaros István és Gáli kocsmáros uram az asztalnál *ülnek*, a cselekmény meg *áll*.¹⁶ De ugyanígy a szegedi parasztok vásárlós történeteiben is alapvetően az a csattanó, hogy nincs csattanó, vagyis a nagy vásári előkészületeket, a hosszas alkudozást nem követi a *tényleges* vásárlás. Vagyis minden marad a régiben. Pontosabban: az történt, hogy egy jót alkudoztak ezek az emberek, ám a tettek mezejére mégsem léptek; más szóval: *verbális kalandokba*, az *alkudozás kalandjába* bocsátkoznak csupán, és nem tényleges cselekvésekbe. Részben ebből a kettősségből, azaz a verbális előkészítés, majd a tényleges cselekvés elmaradásának feszültségéből fakad a novellák humora, csattanója magasabb szinten – úgy értem: a humorosan torzító alakzatok szintje fölött. A SZEGEDI PARASZTOK ÉS EGYÉB URAK című kötet novellái tehát egyfelől nyelvi kalandokra hívnak bennünket, amennyiben a komikus hatásokat kiváltó retorikai működésmódokat tekintjük, másfelől pedig a parasztok és katonák, valamint egyéb urak verbális játékait vizsik színre.

Mindazonáltal az utóbbi jellemvonás meglehetősen árulkodó a novellák karaktereinek vonatkozásában. A kötet szövegei ugyanis (a fent leírt módon) láthatóvá teszik a parasztok és egyéb urak „álcázó” beszédaktusait, melynek eredménye az a megmosolyogtató színjáték, amit ezek az emberek a számukra részben idegen városi (katonai) környezetben előadnak. És ennek még akár etnográfiai vonatkozásai is lehetnek, amennyiben feltételezzük, hogy a verbális rejtőzködés – vagy Tömörkény szavával – „álorcáskodás” a Szeged környéki parasztok sajátja. Végrehajtásának közege mindazonáltal a nyelv, elengedhetetlen előfeltétele pedig annak szó szerinti „kétszínűsége”. Maga Tömörkény a Szegedi Naplóban 1892-ben megjelent újságcikkében ezt így magyarázza: „*Odakint a tanyákon tele van furfanggal minden ember [...] Odakint az a prima minőség van forgalomban, amelyik nem a mások csalására törekszik. Dehogy. Csak mindenféle praktikával azon van, hogy mások meg ne csalják. Nagyon félnek odakint a becsapástól. S hogy be ne csapódjanak, elébe vágnak... az odakint való ész azt tartja, hogy a becsapásnak ellenszere a »kertőzés«.* Ez az antidolum. Amit Talleyrand nélkül is kitaláltak a pusztaiak, hogy a szó az a valami, amivel legjobban el lehet takarni a gondolatokat.”¹⁷ (Hangsúlyozom: e sorokat 1892-ben vetette papírra Tömörkény, vagyis szóban forgó írásainak közvetlen kontextusát adják.) Az iménti idézetben megközelítőleg olyanak vannak leírva a parasztok (etnográfiai értelemben), mint amilyeneknek a kötet szövegeiben is ábrázolja őket az elbeszélő. Verbális álcázást, „álorcáskodást” üzőknek, akik a szavak mögé bújnak, és beszédmegnyilvánulásait maszkként használják. Ám ezen álarcok mögé a narrátor rendre betekint, és a humor forrása nemritkán éppen az eljátszott és az elbújtatott arc össze nem illésének leleplezésében érhető tetten.

Összességében azt gondolom tehát, hogy a történetet nemritkán háttérbe szorító karikatúrarajzokként állnak előttünk a SZEGEDI PARASZTOK ÉS EGYÉB URAK című kötet szövegei – metaforikus értelemben persze. A történet minimalizálásával egy időben nagyobb hangsúlyt kap a szövegek retorikus működésmódja, mely legfőképpen a humort előidéző metaforikus „torzításokban”, az olvasói várakozást kijátszó magyarázati logikában, a

dialektust, tájnyelvet imitáló túlzásokban, illetve az elbeszélői és a szereplői regiszterek konzekvens egymásba csúsztatásában érhető tetten. Úgy tűnik tehát, mintha Tömörkény István első kötetében az ábrázolt világbeli történetet a *nyelvi történet* helyettesítene, és nem elsősorban az elbeszélő eseménysor tényleges fordulatai, mint inkább az elbeszélő mód *nyelvi* fordulatai idézik elő azt a hatást, ami a szövegek befogadásának izgalmát és örömét adja.

A megszólalás újrapozicionálása

Végezetül emlékeztetnék arra, miből is indultam ki dolgozatom elején. Az volt ugyanis a tervem, hogy a SZEGEDI PARASZTOK ÉS EGYÉB URAK című kötet elemzése során nem fogom dekonstruktív módon a nyelvi és retorikai működéseket előtérbe helyezni. És mégis ezt tettem, amikor konklúzióban a szövegtörténetet fontosabbnak írtam le, mint az ábrázolt világbeli történetet. Ennek két oka lehet. Egy: az én gondolkodásomon hagyott kitörölhetetlen nyomot a dekonstrukció elemzési módszere, vagy kettő: Tömörkény Istvánnak ez a kötet valóban előtérbe állítja a „*kegyetlen humor*” nyelvi működést a történet rovására (amiképpen erre főként a „*rajz*” metaforával az irodalomtörténészek nagy többsége is utal); és ennyiben a világszerű olvasatra törekvő befogadó is folyton a nyelvnel, a retorikánál köt ki, hiába vette a fejébe, hogy a szegedi parasztokra és egyéb urakra nem a retorika „torz lencséjén” keresztül, hanem az etnográfus tudományosságával fog tekinteni. A dilemma mindazonáltal eldönthetetlennek látszik. Mégpedig azért, mert éppen a dekonstrukció elméletíróitól tudjuk: nincs értéksemleges beszédmód, a tudósjelölteket egy jól meghatározott paradigma és intézmény feltételei közt nevelik, és ez a későbbiekben óhatatlanul meghatározza (irodalmi)tárgy-észlelésüket. Mindazonáltal *innen* nézve úgy tűnik, hogy az utóbbi eset is fennáll, vagyis hogy a szövegtörténet fontosabb Tömörkény *első* kötetében, mint a tényleges történet. Amennyiben valóban ez a helyzet, akkor pedig úgy vélem, messze alul van értékelve Tömörkény novelláinak ez a jellemvonása. Az a fajta XX. századi magyar irodalomtörténet-írás ugyanis, melynek egyik fontos kánonalakító narratívája, hogy a szövegszerűség diadalmaskodik a világszerű olvasatot lehetővé tevő történet rovására, rendre elfelejtkezik Tömörkény életművének kezdeti szakaszáról. Sőt, éppen az életművet nyitó kötet szorult leginkább a háttérbe annak a vélekedésnek az eredményeként, melyet Tömörkény monográfiája, Kispéter András ekképpen foglal össze: „*ahogy Tömörkény parasztábrázolása mélyül, úgy fogynak műveiből a komikus vonások, és kerülnek előtérbe a tragikus elemek*”.¹⁸ Ha a komikum forrása – mint amiképpen erre fentebb igyekeztem rámutatni – a nyelvi működésben keresendő, akkor ez a vélemény az etnográfusi tényszerűséget igenli a szövegtörténet rovására. Miközben tartózkodnék az életmű alakulásának értékelő jellemzésétől, azért arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a „*kegyetlen humor*” fokozatos eltűnésével egyre inkább háttérbe szorul a nyelvi működésnek az a módja, ami Tömörkény István első kötetében még megfigyelhető, és ami korai írásait igencsak markánsan a jó néhány évtizeddel később domináns paradigmává váló szövegirodalomhoz kapcsolja.

¹⁶ Vö. „Ezek [ti. a betyárok] az asztal körül ülnek, a cselekmény meg áll.” (Hofi Géza: RÓZSA SÁNDOR-PARÓDIA.)

¹⁷ Szegedi Napló, 1892. március 12. Idézi: Kispéter András: TÖMÖRKÉNY ISTVÁN, 72.

¹⁸ Kispéter András: TÖMÖRKÉNY ISTVÁN, 73.